

IV.

Az Istenfogalomról általában.

Az előző fejezetekből meggyőződünk arról, hogy napjainkban a kételkedés, a hitetlenség nem ritka dolog. Láttuk továbbá, különösen a humánizmussal foglalkozva, hogy a hitetlenség tulajdonképpen nem is egyéb, mint annak az elégedetlenségnek, belső lelki csömörnek határozott kifejezése, amelyet némelyek a hagyományos istenfogalommal s általában az ilyen vallással szemben éreznek. Az istentagadás a konzervatív felfogásúak szemében káromlásnak tűnik fel s egyszerűen elintézik azzal, hogy a kor szelleme megromlott, bűnös. Nem egyszer pedig bizonyos meg nem vallott bűnök ferde módon jelentkező szimptomáinak tekintik a vallással szemben tanúsított ilyen magatartást s azt hiszik, hogy minden esetben és feltétlen azokban van a baj és a hiba, akik kételkednek, vagy teljesen tagadnak. Tagadhatatlan, hogy az Isten-gondolat elvetése gyakran maga után vonja az erkölcsi elvek feladását, vagy fordítva, de minden kételkedést és atheizmust az erkölcstelenséggel magyarázni, képtelenség. Ezt a kételkedő, bizonytalankodó, vagy tagadó álláspontot nem annyira el-, vagy kimagyarázni kell, hanem meg kell érteni és ha lehet, megfelelő érveléssel és a tények kellő megvilágításával, meg kell felelni azokra. Másfelől pedig éppen annyira helytelen minden kételkedést igaznak és helyénvalónak bírálni el, mint azt mondani azokról, hogy hamisak és alaptalanok. Az említett tényeknek lélektani jelenléte és az az őszinte törekvése, amely által ez áldatlan helyzetből szeretnének legtöbben kikerülni, elég világosan bizonyítják, hogy a mai kornak van problémája, komoly kérdése, melyet valamiképpen meg kell oldani. Természetes, hogy nem minden kritikus és atheista megbízható és logikus gondolkodó, bizonyos körökben divat kételkedni gondolkodás, kritika nélkül, amint ahogy nagyon sokszor tapasztaljuk, hogy divat kételkedés, gondolkodás, megfontolás nélkül hinni. Mintha mindkét esetben a divathoz való ragaszkodás fontosabb lenne a lényegnél magánál.

Szeretnők, ha e tanulmányunkban felül tudnánk emelkedni ezen a sekélyesen gondolkodó szinten s részrehajlás nélkül tudnók felsorakoztatni és mérlegelni azokat a tényeket, amelyek az Istenről való felfogásunkat a jelen körülmények között tisztázhatnák. Ez azt jelenti természetesen, hogy előítélet nélkül fogunk hozzá munkánkhoz, tehát minden esetben a tények lesznek a fontosak s nem a mi öröklött, vagy szerzett hajlamaink. Ha ezek a tények azt kívánják, hogy az Istenről való felfogásunkat gyökeresen kell megváltoztatnunk, akkor leszámolunk a gondolattal, mint ami nem volt egyéb egy átélt álomnál. Ha a tények az Isten mellett bizonyítanak, akkor nyíltan hirdetjük majd ezt az eredményt s ha végül arra kényszerítenek, hogy régi istenfogalmunkat át kell értékelnünk, akkor szintén engedelmeskedünk ezeknek a kívánalmaknak.

Az istengondolat, ahogy az ma az emberek lelkében él, nemzedékek végtelen változatú és hosszú tapasztalatának és gondolatának valamiképen egységbe olvadó lerakódása. Nagy, hatalmas horderejű gondolat, amit magunktól elvetni nem tudunk, de hogy az számunkra jelentsen valamit, ezt a nagymultú sokszor megkövülni látszó fogalmat újra meg újra át kell néznünk. Ha nem is tömegek, népek számára, de önmaguk élete kedvéért, annak hatékonyá és elevenné tételére a reformációt örökre ébren kell tartanunk.

Miért is van oly sok zavar e gondolat körül? Mi a forrása azoknak a különbségeknek, amelyek félremagyarázhatatlanul jelentkeznek? Valószínűnek látszik, hogy ezt a zavart a tények körül felmerülő viták idézik elő; hacsak az nem igaz, amit olyan sokan állítanak, hogy minden vallásos gondolkodás hiábavalóság, sötétben való tapogatózás, olyan sötétben, amely merőben üres. Annak ellenére azonban, hogy meg lehet állapítani, hogy a történelem folyamán annyi nevetséges, annyi hiábavaló szószaporítás, annyi felesleges, rossz úzérkedés történt az Isten fogalmával kapcsolatban, megállapíthatjuk, hogy a vallást elvetni, semmibevenni ezért nem lehet. Elismerjük Whitehead-del,¹ hogy a vallás nem feltétlen jó dolog, azonban az emberiség egyetemes tapasztalatán épül fel. Egyetemes tapasztalat, hangsúlyozzuk, miként azt előbb tettük, tehát nem egy néhány kiválasztott tényen alapuló tapasztalat. Az Istenben való hit minden létező dolgok egyetemes szemléletén élhet csupán. Ha van Isten, a tapasztalat

¹ „Religion in the Making“ 1927. 7. lap.

összege »helyesen értelmezve« bizonyság kell, hogy legyen az Ő léte-
zése és természete mellett. Sokan azt állítják, hogy nincsenek
bizonyságok, amelyek alapján hinni lehetne Isten létezésében.
Brown azt hiszi ezzel szemben, hogy »tüzetesebb vizsgálat után
kiderül, hogy az igazi oka annak, hogy Istent olyan nehezen
találjuk meg, nem az, hogy nincsenek vele a természetben ke-
resztül összeköttetéseink, hanem inkább az, hogy ilyen találkozó
pontunk olyan sok van.«¹ Az Isten nem egy különálló, más je-
lenségektől független lény. Nem találhatjuk meg úgy, mint egy
hegyet, egy fát, egy madarat. Mindezeket és ezeken kívül még
a beláthatatlan és elképzelhetetlen mindent tekintetbe kell vennünk
akkor, amikor Őt keressük.

A tapasztalat általában nem beszél mindig tiszta és érthető
nyelven. Nem mutat kőtáblákat, amelyekre Isten újja szavakat,
parancsolatokat írt; ellenkezőleg nagyon sokszor következetlen,
homályos, bizonytalan, úgyannyira, hogy néhányan a tények
világán eligazodni akarván, atheisták lettek.

Hogy senki se csalódjék nagyot, be kell már most valla-
nunk, hogy akármilyen őszinte és körültekintő lesz szellemi pró-
bálkozásunk, azt elérni, hogy teljes, tökéletes bizonytságot adjunk
Istenről, nem fogjuk. Úgy bebizonyítani létezését s feltárni a
természetével kapcsolatos egyes vonásokat, hogy örökre meg-
állítsunk minden vitát és lehetetlenné tegyünk minden kétel-
kedést, teljes lehetetlen. Egyeseknek az a hite, feltevése, hogy
ők mindent tudnak, amit Istenről egyáltalán tudni lehet, nemcsak
hogy téves, de nevetséges is. Igazat kell adnunk egy angol gon-
dolkodónak, aki ezt mondja: »Istent teljesen nem ismerjük és
nem is fogjuk ismerni soha. Minden mély vallásos elme elismerte,
hogy bár az Istenről való tudásunk szükségünket fedezi, mégis
csak részszerint van bennünk az ismeret.«² Vagy amint egy
kedves, néhai tanárom, aki sokszor olyan közel hozta lelkemhez
az Istent, mondani szokta: »Isten mindaz, amit látunk, amit ére-
zünk, mindaz, amit róla tudunk és még valami.«³ Ez a még
mindig fennmaradó valami ösztönöz minden gondolkodót és min-
den vallásos lelket, hogy hozzá közelebb juthassunk, belőle többet
megtudhassunk, lényéből többet kaphassunk.

Amint láttuk napjainkban, a vallásos meggyőződés, mintha
veszendőben volna és e veszteség, bizonytalanság nyomán lelki

¹ „The Pathways to Certainty“ 226. lap.

² Balmforth: „Is Christ. Exp. an Illuzion?“ 10 lap.

³ Dr. Borbély István.

nyomor következik, amelyet újra csak valami határozott gondolat fog meggyógyítani. Nem lehet közömbös tehát senkire nézve a dolgok végső lényegének keresése. Vállalkoznunk kell arra, hogy a legmegfelelőbb világnézetet, életfilozófiát megjelöljük, egy olyan világnézetet teremtsünk, mely rokonszenvezni tudna a jelenkor szellemével, anélkül azonban, hogy az megvakítaná. Mindezideig két nagy tanítómester állott egymással szemben, a tudomány és a vallás. Legtöbbször ellenséges szemet vetettek egymásra s függetlenül mondták, cselekedték a maguk mondani- vagy cselekedni-valójukat. Az ember istenfogalmának élete, jóléte, jövődjé mindig attól függött és függ ma is, hogy ez a két tanító mit tud, vagy mit akar mondani. Az orthodox, hagyományos, feltétlen kijelentéseken alapuló vallások napjainkig nem törődtek s nem törődnek ma sem azzal, hogy a tudomány mit mond azokra a vallásos gondolatokra, amelyekkel ők gondolkoznak. Szerintük a vallás egészen más valami, olyan lelki élmény, mely függetlenül a külső világtól s annak változásaitól, élheti a maga életét. Ezért mondhat bármit az ember új meg új ismerettára, ők ragaszkodnak azokhoz az írásokhoz, beszédekhez, amelyeket sok száz évvel, sőt sok ezer évvel ezelőtt mások írtak vagy mondtak. Nagy szerencséjére az embernek, a történelem folyamán mindig akadtak emberek, akik keresték a több világosságot, akik rendre-rendre megteremtették a mai tudományt. Ezek az emberek sohasem bánták, ha a múltat, a hagyományt el kellett vetniök az új tények új világánál. Mi úgy gondoljuk, hogy vallási vonatkozásban is ez a helyes és egészséges álláspont. Az istengondolat, amint láttuk, nem egy örökre megállapított, leszögzött eszme, hanem egy a végső valóságról való tudásunknak folyton fejlődő, szélesedő, világosabbá váló, közvetlenebbé alakuló tartalma. A tapasztalat azt mutatja, hogyha valóban létezik Isten, akkor ennek a létező Istennek vonatkozásban kell lennie a valóságos világgal, vagyis, amikor mi róla gondolkozunk, nem tehetjük meg azt, hogy figyelmen kívül hagyjuk a létező világ bármelyik szempontját. Amint látni fogjuk, a tudomány és a vallás tényleg nem egy és ugyanazon természetű vállalkozása az emberi elmének; de az tagadhatatlanul és örökre igaz, hogy mind a két vállalkozás ugyanazon emberi elméből indul ki. Ugyanaz az ember, aki tudományos magyarázatokat formál bizonyos megfigyelt tényekre vonatkozóan, vallásos értéket is tapasztal. Olyan történések pedig, amelyek ugyanazon elmében állnak elő, nem lehetnek egymásra nézve sem közöm-

bösek, sem függetlenek. A tudományt, s a vallást nem érthetjük meg egymás nélkül. Nyilvánvaló tehát, hogy az orthodox álláspont teljesen tarthatatlan. Tarthatatlan, mert vallásos nézeteiknek nagy része nem a tényeken alapúl. A tudomány által megváltozott világban gyerekesnek, primitívnek tűnik fel az olyan könyv, amelyet pl. egyik erdélyi egyházi vezérférfit 1935-ben úgy ad a nagyközönség kezébe, mint amely az ő egyháza hivatalos álláspontját fedi. S még különösebbnek látszik az akkor, ha olvassuk benne, hogy ez a nagyon olvasott és egyik legműveltebb erdélyi pap nyíltan bevallja, hogy mindaz, amit ő elmond s amit természetesen igaznak tart, nem az ő, jelen körülmények között kialakult meggyőződése, hanem elfogadása azoknak az okoskodásoknak, amelyek Oléviaus Gáspár és Ursinus Zakariás elméjében még a tizenhatodik században fogantak. »A Kátéban az Isten Lelkétől ihletett szerzők az egyház hitét adták, — mondja s nemsokára hozzáfűzi, — ez a hitvallás a mi hitvallásunk.«

Nem szükséges részleteznünk, hogy ebben a kátészerű könyvben milyen hitvallás van megmagyarázva; elég, ha arra gondolunk, hogy az író négyszázéves nézeteket és gondolatokat minden kritika nélkül elfogad. Hogy ezt a rég elkészített lelki táplálékot meddig tudja élvezni a modern világban élő ember, hogy meddig bírja emészteni az élvezhetetlenségig megszáradt lelkikenyeret, nem tudjuk. Ilyen vallási nézetek és felfogások láttán hajlandók vagyunk igazat adni annak az amerikai gondolkodónak, aki »Kálvin barbár módon kegyetlen« teológiájával a humanizmus mély, lángoló emberszeretetét összehasonlítva, ezt mondja: »Ha választani kellene a kettő között, én a humanizmust választanám' amely sokkal keresztényibb.«¹

De ha valaki nem fogadná el gondolkozásunk irányának kiinduló pontját s azt állítaná, amit rendszeren szoktak, hogy az unitárius teológusok az ész, okoskodás dőre emberei s nem a tényekre, nem a valóságra építenek, úgy idézzük egy neves anglikán püspök (anglikán, orthodox egyházhoz tartozó, a reformátusokhoz közelálló) rádióban mondott beszédét, aki a tudomány és vallás viszonyáról értekezve, a következőket mondja: »Úgy látom, hogy minden olyan csatában, amelyet a vallás és tudomány a renaissance óta vívott, a tudomány győzött. Például bebizonyosodott, hogy

¹ Horton: „Whither Humanism“ 42—43 lap.

1. a föld nem mozdulatlan középpontja a világegyetemnek, csak egy mozgó bolygója egy olyan napnak, amely sok más létező naphoz hasonló;

2. az ember nem tökéletesnek teremtett, hanem egy hosszú fejlődési folyamat eredménye;

3. ha csodákon a természet törvényeinek nagyobbmértvű megszakadását értjük, akkor csodák nincsenek, mert emberi tapasztalatunk ilyent nem ismer.

Íme egy néhány tipikus eredménye, — úgymond — a tudományos kutatásnak, amelyeket a maguk egészében el kell fogadnia mindenkinek¹.

A legtöbb orthodox felekezet azonban a tudomány említett eredményeivel semmit sem törődve, úgy tesz, mint az az ember, aki nagy gondot fordít arra, hogy lakását jól berendezze, azt otthonossá és barátságossá tegye, de mindig elmulasztja kiszélesíteni azt. Addig, amíg egy orthodox protestáns, vagy katólikus a közönséges élet minden mozzanatában igénybeveszi a tudomány eredményeit (rádiót hallgat, autóbuszra, vonatra, hajóra ül, orvoshoz megy, időjárásjelentést hallgat, orvosságot használ s a mérnöki tudományt minden vonatkozásban igénybe veszi), vallásos nézeteit ellenben nem igyekszik méltóvá tenni a megváltozott élethez. Vallási dolgokban még mindig soha nem kövezett, nehézkes mezei útakon rozoga szereken döcög s meg van győződve arról, hogy azok, akik mellette síma aszfalton, vagy épített vasúton elrobognak, mind-mind bűnösök, elátkozott, kegyelmet nem kapó lelkek.

Minden ember istenhite természetesen magában hord különböző értékű nézeteket. Az istenhit köré csoportosúlnak ezek az apró értékek, amelyek részint valóban értékesek, részint pedig kétes értékűek. Némelyek érthetőek, némelyek pedig érthetetlenül oda nem illők. Ha valaki az emberek lelki világában lerakódott, istenhit köré ülepedett bármelyik kétesértékű kincsnek a valóságát megtagadná, némely embereknél ez az egész értékcsoporthoz, sőt az értékcsoporthoz királyának, az Istennek magának biztonságát is megrendíti. Ezért félnek az ilyen lelkek elmozdítani bármit is régen összeállított gondolatépítményükből, félnek, hogy minden összeomlik. Ez a félelem legtöbbször kínosan és különösen fanatikussá teszi őket. Már pedig a lélektan megállapította,

¹ D. E. W. Barnes birminghami püspök: „Science and Religion“ 57. lap.

lek,
nás

hogy a vallásos fanatikus rendszerint titokban kételkedik hitének igazságában.

gy
vü
eri

Amikor az istenfogalom tisztázását szerelnők munkálni, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Isten, akit mi keresünk, való-ságos érték, soha el nem pusztítható valaminek kell lennie. Ha van Isten, az csak ilyen lehet. Akinek ma csak olyan Istene van, akitől fél, irtózik a tudományosan gondolkozó világ megújult napsugarára, vagy friss levegőjére hozni, az nem sokra megy azzal az Istennel.